

ІНДІЙСЬКИЙ ЧИННИК У ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКО-ПОЛОВЕЦЬКИХ ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН XII СТ.

Степан ГАЛІВАЙКО,
ст. наук. співроб.,
зав. відділу порівняльних
досліджень НДІУ

Київська Русь віддавна перебувала в близьких стосунках із Грузією. Київський князь Ізяслав Мстиславич (Мономахович) 1154 року одружився з грузинською княжною, внучкою славнозвісного грузинського царя Давида Будівничого (1073-1125). Матір'ю її була половецька князівна, бабуся не менш знаменитої цариці Тамар. Сам Давид Будівничий, прадід Тамар, теж мав за дружину половчанку Гурандухт.

Коли 1174 року на грузинський престол зійшла юна Тамар, постало питання про гідного неї чоловіка. Вибір випав на Юрія – сина Андрія Боголюбського, онука Юрія Довгорукого і правнука Володимира Мономаха. Тоді саме Юрій зазнавав гоніння від свого дядька по батькові Всеволода й переховувався у половців. Дослідників дивує, як Юрій, що втратив київський престол, прихильників, військо й батьківщину, став чоловіком цариці Тамар. І висловують: вирішальним було те, що Юрій – прямий нащадок Володимира Мономаха, що він, хоч і молодий, виявив себе здібним воєначальником, а тодішні духовенство й знать Грузії воліли бачити чоловіком Тамар досвідчену у військовій справі людину. Але причини, як на нас, трохи глибші.

І Юрій Довгорукий, і Андрій Боголюбський мали дружину-половчанку. Для останнього, зокрема, сам Володимир Мономах висватав внучку половецького князя Тугоркана. Тому й не дивно, що опального Юрія охоче прихистили половці – його кровні родичі. А тоді, певно, й доклали зусиль, аби він зберіг свій високий статус і став чоловіком цариці Тамар, у якій і прабабуся, і бабуся – половчанки. Так що в Юрія Андрійовича і цариці Тамар могутнє половецьке коріння, вони цілком могли бути родичами по половецькій лінії. Що й могло відіграти вирішальну роль у їхньому шлюбі, хоч і не зовсім тривкому й тривалому.

У боротьбі Давида Будівничого проти мусульманської експансії йому відчутно допомогло 40-тисячне половецьке військо на чолі з князем, якого грузинські джерела називають Атрак Шараганідзе. Що відповідає літописному «Отрок, син Шарукана». Михайло Грушевський на підставі середньовічної грузинської пам'ятки «Картліс-Цховреба» («Життя Грузії») зазначає: «Літописний Отрок міг бути сином Шаруканя – так ми й зв'яжемо згадану вище династію: Шарукань-Отрок-Кончак-Юрій (Георгій) Кончакович. При тім з цього оповідання довідуємося, що сей Отрок був тестем царя Давида, і що кипчаки «жили близько Грузії, й легко їх було покликати в поміч» (ІУР, II, 533-534).

Літопис мовить, що в Грузію до Атрака вмисне посилали гінця, якого перед довгою дорогою напутили: «Якщо не схоче він вертатися додому, заспівай йому половецьких пісень. Коли й це не зарадить, дай

понюхати евшан-зілля». Атрак не схотів ні вертатися, ні слухати рідних пісень, та коли понюхав евшан-зілля, то відразу гірко заплакав і мовив кризь сльози: «Краще у своїй землі кістями лягти, аніж у чужій славному бути». І повернувся в рідні степи, де вже й народився Кончак, герой і князь половецький (ІУР, II, 105-106). Вважається, що хто забув свою батьківщину й понюхає евшан-зілля, той відразу про неї згадає і відчує непереборне бажання повернутися до отчого краю.

Отже, Атрак-Отрок, син відомого зі «Слова» половецького князя Шарукана – тестя царя Давида. А красуня-половчанка Гурандухт, дружина Давида – дочка Атрака. Атрак також – батько половецького князя Кончака. Гурандухт і Кончак – сестра й брат, дочка й син Атрака, онука й онук Шарукана. А Кончаківна, дочка Кончака – невістка оспіваного в «Слові» новгород-сіверського князя Ігоря, який і сам на три чверті половчанин.

Тож половчанка Гурандухт, грузинська цариця, дружина Давида Будівничого – тітка Кончаківни і прабабуся цариці Тамар. Грузинський цар Давид і новгород-сіверський князь Ігор – родичі по половецькій лінії Шарукан-Атрак-Кончак. Цар Давид для себе, а князь Ігор для свого сина брали дружин саме з цього половецького роду. Яка загальна назва роду – невідомо. Але нашій вітчизняній історії, тісно пов'язаній із половцями, відома українська шляхта половецького походження – Томари.

Томарів бачимо серед козацької старшини: переяславський полковник Степан *Томара* й чернігівський полковник Василь *Томара* служили в гетьмана Івана Самойловича. Були наказний полковник Семен *Томара* (УКЗ, 58-60, 64) і кошовий отаман Василь *Тамарський* (Титаревський) (ІЗК, III, 211). За «Реєстром» 1649 року в Переяславському полку служив Іван *Томурка*, а в Багланівській сотні Брацлавського полку – Роман *Томурка* (РВЗ, 321, 258). «Реєстр» 1756 року фіксує козаків Лавріна *Тамарського* (Мишистівський курінь) і Лук'яна *Томару* (Пашківський курінь; РЗВ, 60, 67).

У XVIII-XIX ст. *Томари* – великі землевласники на Черкащині, Переяславщині й Полтавщині, деякі з них займали високі посади в Україні й Росії. Василь *Томара* (1746-1819), правнук переяславського полковника Степана Томари – відомий дипломат, учень і друг Сковороди, приятель Василя Капніста, поета й громадського діяча, члена Російської Академії з 1785 року. Лев *Томара* (нар. 1839 р.) був київським губернатором, а пізніше – сенатором (ЕУ, т.9, 3235). Полтавських *Томарів* добре знав Григорій Сковорода. Коли 1751 р. через підступи церковників він полишив викладати піітику в Переяславському колегіумі, то переїхав на Полтавщину, де навчав сина поміщика *Томари*. Згодом, після короткого перебування в московській Троїце-Сергіївській Лаврі, Сковорода знову повернувся до Томарів, де жив невибагливим, близьким до природи життям (ІСУ, 203).

Сучасні українці мають прізвища Томар, Томара, Томарко, Томурко, Томарчук, Томаренко, Томарченко (іноді з першим *а* або *о* замість *о*). Командир взводу Томарді М.М. у серпні 1919 р. обороняв Бровари від денікінців (КО, 224).

Серед сіл Чернігівського повіту значиться село *Томарівка* (ОКН, 130). Степан Томара у Переяславському повіті мав хутір *Томарин*. У цьому ж повіті село *Томарівка* (*Томарівка*) належало графові Кирилу Григоровичу Розумовському (1728-1803), останньому гетьманові Лівобережної України (1750-1764).

І тут постає питання етнічної приналежності половців. Сучасна історична наука вважає їх тюркомовним народом. Але як тоді пояснити численні русько-

половецькі шлюби, внаслідок чого вже на кінець XII століття у жилах київських, усіх чернігівських і більшість князів Південно-Східної Русі текла значна домішка половецької крові? Чому саме половці удостоїлися породичання з Рюриковичами й грузинськими царями, і ніяких етнічних чи релігійних перепон для цього не виникало? А придворна грузинська традиція суворо дотримувалася звичаю вибирати дружин для своїх царів виключно з-поміж християнських народів. Чому половці завзято боролися Грузію від мусульманської експансії і пліч-о-пліч з руськими князями протистояли татаро-монгольській навалі? Єдино прийнятна відповідь на численні «чому» така: половці не тюркомовний і не монголоїдний народ. І тим більше не мусульманський. Тоді який?

У моїх статтях «Індія і загадкові печеніги», «Індія, половці й Київська Русь» (газ. «Слово Просвіти», №№ 29 і 32, 2001) та в статті Сергія Наливайка «Половці в історії України: нове бачення» (ж. «Українознавство», №1-2, 2002) піддано сумніву те, що печеніги й половці – тюркомовні племена. І на доказ наведено численні факти, переважно мовні, бо не археологічна, а лінгвістична аргументація є визначальною, коли йдеться про етнічну приналежність того чи іншого давнього народу. Тож із цих фактів випливає, що печеніги й половці мовно й етнічно тяжіють до індоарійських племен, що вони виявляють спорідненість з індійськими раджпутами. І висловлено думку, що печеніги й половці – нащадки індоарійських, так званих сіндомеотських племен, яких античні автори знають на теренах Давньої України із середини I тис. до н.е. і які склали відчутний етнічний пласт у тисячолітній Боспорській державі, попередниці Київської Русі.

У такому разі по темі нашої розмови постає цілком природне запитання: якщо половці етнічно близькі раджпутам, якщо з половців походять українські *Томари*, то десть у часі й просторі мають існувати і їхні етнічні родичі – індійські *Томари*.

Може здатися неймовірним, але це запитання поціляє у самісіньке яблучко. Бо індійські *Томари* справді існують. І саме в Раджастхані, саме в раджпутів! Українські *Томари* в далеких краях з Гімалаями дійсно мають своїх етнічних родичів – *Томарів* індійських. І не просто *Томарів*, а царський рід *Томарів*. Традиція вважає його нащадками героїв «Махабгарати». З *Томарами* пов'язується знаменитий імператор Вікрамадітья, який 57 р. до н.е. увів так звану «еру Вікрами» – традиційне індійське літочислення.

Раджпутські *Томари* насамперед – знаменита династія правителів Делі, вони мали князівство в центральній частині Північно-Західної Індії (територія сучасного Делі й околиць). Раджа Анан'агал *Томар* 736 року під назвою *Дгілліка* відродив давнє місто Індрапрастху («Престол Індри»), яке не одне століття перебувало в запустінні. Тепер це столиця Індії – *Делі*. А в XI ст. раджпутські правителі-*Томари* звели в Делі знаменитий Червоний Форт, де 15 серпня 1947 року Джавахарлал Неру – майбутній перший прем'єр-міністр незалежної Індії – підійняв триколірний національний прапор, знаменуючи, що країна скинула колоніальне ярмо і вступила в нову історичну епоху.

Володіли *Томари* й територіями в рівнинному Пенджабі та Верхньому Доабі (*Дворіччя*, межиріччя Гангі й Джамни). Князівство *Томарів* називалося *Харіяна* – «Божественна країна». Зараз на місці історичної Харіяни величкий хіндімовний штат *Харіяна*, у північній частині якого лежить священна для кожного індійця земля *Курукшетра*, освітана в «Махабгараті». Він утворений 1966 року після розділу штату Пенджаб (1947 року значна частина історичного Пенджабу відійшла до новоствореного Пакистану й стала провінцією *Пенджаб*). Південніше Харіяни лежить знаменита Матхура – давнє місто, традиційно пов'язуване з дитинством і юністю бога-падстуха й бога-воїна Крішні, нині один із найбільших прочанських центрів. Воно теж належало *Томарам*. Від делійських *Томарів* свого часу залежала *Кангра*, одне з найдавніших і наймогутніших князівств Північно-Західної Індії. Поширена в Раджастхані назва *Кангра* означає «Фортеця», «Твердиня». А Костянтин Багря-

нородний у творі «Про управління імперією» (X ст.), мовлячи про печенізькі фортеці на Дністрі, найбільш могутню і мужню частину печенігів називає *кангарь*.

У середині X ст. *Томари* зазнали поразки від іншого могутнього раджпутського роду – *Чауханів*, а в середині XII ст. князівство *Томарів* занепало. Після втрати Делі *Томари* майже не мали володінь на рівнинах, але чимало гімалайських гірських князів-раджів (зокрема, Кашміру, Чамби) зводили свій родовід до делійських *Томарів*. У XIV-XV ст. *Томари* правили в князівстві *Гваліор*, але потім втратили і його – це сталося вже при *Бабурі*, засновникові Могольської імперії. Останній *Томарський* правитель *Гваліора* – раджа *Вікрамджіт Томар* поліг у битві.

Зб із понад ста раджпутських родів складають особливу групу – так звані *князівські* або *царські роди*, утворені з 4-х родовідних ліній і успадковані від давніх кшатріїв. Належність до однієї з ліній рівнозначна слову *раджпут* (від санскр. *раджа*-*путра* – «царський син»). Ці 4 родовідні лінії: *Сур'явамша* – *Сонячна*, *Чандравамша* – *Місячна*, *Агнікула* – *Вогняна*, *Нагавамша* – *Зміїна*. Остання нечисленна, тому зрідка потрапляє до словників і джерел.

Більшість раджпутів поклоняється Шіві та його войовничій дружині й зводить свій родовід до Місячної династії. Саме до цієї династії належать раджпутські *Томари*. Правителі її, серед них і *Томари*, часто мали компонент в імені або шанобливу приставку до імені *Чандра* – «Місяць». В українців і сьогодні побувають прізвища *Шандра* (на Київщині є річка й село *Шандра*), *Шандрук*, *Шандрюк*, *Шандерка*, *Шандренко*, *Шандровський*, *Шандаровський* тощо. Можливо, груз. *Сандро* й санскр. *Чандра* – теж споріднені імена. Принаймні індійський цар *Чандрагупта* у грецьких джерелах постає як *Сандракотта*.

До Місяця і Шіви, зачиску якого прикрашає півмісяць, причетні й українські *Томари*. На печатці переяславського полковника Степана *Томари* й на родовому гербі *Томарів* зображено півмісяць ріжками вгору. На гербі українських *Томарів* зображено й шестикутну зірку, складену з двох трикутників – один вершиною вниз, другий – вершиною вгору (МГ, 184). Трикутник вершиною вгору символізує Шіву, а вершиною вниз – його дружину. На щитах раджпутів часто зображення тризубця – атрибуту Шіви, а на шаблях – *шакті*, символу жіночої божественної сили, що її уособлює дружина Шіви, одне з імен якої – *Шакті*. Вважається, що поєднана з чоловічою енергією жіноча творча енергія робить воїна непереможним. Нездарма в раджпутів, як і в запорожців, шаблю воїнові перед походом чи битвою неодмінно вручала жінка – мати або дружина. Подібний звичай мав побутовати і в Грузії.

І три страусові пера на печатці полковника Степана *Томари* стосуються Шіви, бо найперше з ним пов'язується число «3». У нього три ока, він знищив асурську (демонську) фортецю *Тріпуру* – *Тримісто*, тримає тризуб – уособлення влади над трьома світами, входить у трійцю-тримурті тощо. Шіваїта й сьогодні легко впізнати по трьох білих паралельних смугах на лобі.

Як зазначалося, раджпути здебільшого поклоняються Шіві та його дружині. Іздова тварина цієї богині-воїтельки – тигр, а Шіви – бик. Шіва вдягнутий у тигрову шкуру. Міф розповідає, що своїм космічним танцем Шіва підкорив 10 тисяч ворожих йому відлюдників, і ті, аби здолати його, сотворили лютого тигра й напустили на нього. Та Шіва приборкав хижого звіра, здер із нього шкіру і зробив з неї накидку собі. Тож Шіва, мовлячи назвою безсмертного твору *Руставелі* – витязь у тигровій шкурі. А що грузини знали індійців і їхні божества, засвідчує ця ж поема, у якій діють двоє героїв-богатирів – *Автанділ* і *Таріель*. Індієць *Таріель*.

Що ж означає етнонім, ім'я і прізвище *Томара*? Хоча вважається, що половці – тюркомовний народ, але тюркські мови назву *Томара* задовільно не пояснюють (РФ, 219-220). А тим часом слово *томара* знає санскрит, а *томар* – сучасні індійські мови (хінді, пенджабі, гуджараті, раджастхані), де воно означає – «спис» (СРС, 248). Зафіксовано санскритські чоловічі

воїнської імена *Томара* – «Спис» і *Томарадгара* – «Спи-доержець» (HN, 440).

Індійська зброя відповідала класичній військській ідеології. Була зброя безконтактна і зброя близького бою, оборонна. Теорія застосування зброї враховувала ідею ритуальної чистоти й нечистоти, осквернення, її «доброї» і «недоброї» дії. Що впливало з уявлення про кармічну відплату за хороші й погані вчинки людини в попередніх життях. Найпопулярнішою зброєю раджпутів була метална, вона найбільше відповідала ідеям давньоіндійської військової науки й дозволяла вражати супротивника з віддалі, не входячи з ним у безпосередній контакт. Описередкований, непрямий удар пушеною стрілою, кинутим списом, дротиком, диском-чакрою чи ножом особливо важив із філософської точки зору, бо ураження такою зброєю могло вважатися не вбивством, а тільки застосуванням зброї. А хто і як постраждає від неї – то вже справа кармічної долі того, кого ця зброя вра-зить.

Тлумачення індійської назви *томари* як «озброєні списами», «списники» підтримується назвами інших раджпутських родів. Рід *Бананпхар*, наприклад, належний, як і Томари, до Місячної династії, містить у назві *бала* (хінді *bal*) – «стріла», хоч є і значення слова – «спис», «дротик» (ХРС II, 239). Тож родова назва *Бананпхар* означає «Пронизуючестрілі», тобто «Лучники», «Стрільці». Раджпутська історія XVI ст. знає людину на ім'я *Банбір*, яка узурпувала владу в князівстві Мевар. За «Реєстром» 1649 року, у Канівському полку (сотня Кулаги) служили козаки Іван і Фесько *Банберенки*, у Київському (сотня Предримирського) – Семен *Банбиренко*, у Переяславському (сотня Заворичька) – Максим *Бамбиренко* (РВЗ, 106, 296, 345). Зрозуміло, що прізвище *Банбиренко* (*Банберенко*) постало від імені *Банбір* (*Банбер*) і що воно тотожне раджпутсько-пенджабському військовому імені *Банбір*, яке сходить до санскр. *Банавіра* (хінді *Банвір*) – «Богатир-стрілець», «Лучник-герой».

Воїна-раджпута означають словом *vir* або *bir* – «богатир», «герой», яке має розлогі індоєвропейські паралелі. Воно наявне, зокрема, в імені футболіста збірної Грузії, недавнього гравця київського «Динамо», а нині – колеги Андрія Шевченка по італійському «Мілану» Хаки Каладзе, повне ім'я якого – *Кахабер*. А також в імені *Гогобер*, від якого утворене відоме грузинське прізвище *Гогоберідзе*. У раджпутів є військовий *Гога-бір* – «Гога-герой», «Гога-богатир», що поліг (а з ним і 45 його синів), захищаючи вітчизну від мусульманських завойовників. Це сталося в неділю 9-го числа, тому щоразу, коли це число випадає на неділю будь-якого місяця й року, для раджпутів настає вродисте свято.

Культ полеглих у битві героїв-воїнів неабияк поширений у раджпутів. І головний військовий для них – саме Гога-бір. У Мандорі – давній столиці раджпутського князівства Мевар – є храм, а в ньому – крита галерея, прилегла до скелі. У довгій залі, як воїни у поході, стоять висічені в скелі й колись розфарбовані скульптури раджпутських богів, царів, святих-героїв та їхніх зброєносців на конях і в повному військовому обладанні – зі списками, шаблями, луками й стрілами. Є тут і Гога-бір – зі списом у руці, як і раджпутський правитель (РСИ, 186, 280).

«Махабгарата» в межах історичного Раджастхану, країни раджпутів, знає плем'я *шалви* і його ватажка на ім'я *Шалва*. Що навіть на думку грузинське чоловіче ім'я *Шалва*, наприклад, у батька Булата Окуджави й батька сучасного грузинського й українського поета, перекладача, вченого Рауля Чілачави, для якого Україна стала другою батьківщиною. Втім, ім'я *Рауль* теж знаходить відповідник у Раджастхані, де *раваль* або *рауль* – титул раджпутських князів, відбитий, зокрема, в назві міста *Равальпінді* (провінція Пенджаб), столиці Пакистану в 60-х рр. XX ст.

Етнонім *шалви* й ім'я *Шалва* сходять до санскр. *шала* (хінді *шал*) – «спис», «метальний спис». Тобто *шалви*, як і *томари* – «озброєні списками», «списники». Від *шала* утворене санскр. *шалака* й хінді *шалак* – «списник», «воїн зі списом» (HN, 356). В українців і нині побутують прізвища *Шалака* й *Шалак* (напри-

клад, у молодій поетесі й дослідниці фольклору, колишньої співробітниці НДІ Українознавства Оксани *Шалак*). У вже згадуваній Багланівській сотні Брацлавського полку, де служив козак Роман *Томурка*, служив і козак Федір *Шалбир* (РВЗ, 258). А «Слово о полку Ігоревім» знає етнонім *шельбири*. *Шельбири* – половецький рід, і саме до нього сходить козацьке прізвище *Шалбир*. Санскрит знає чоловіче війське ім'я *Шалавіра* (хінді *Шальвір*, пендж. *Шалбір*) – «Герой-списник», «Герой зі списом» або «Богатир із роду шальвів-списників». Так що етнонім *шельбири* через п'ять століть після згадки в «Слові» відбився вже як козацьке прізвище *Шалбир*, і то в раджпутсько-пенджабському фонетичному оформленні.

Принагідно зазначимо, що полковником Брацлавського полку, де служили козаки Роман *Томурка* й Федір *Шалбир*, був Данило Нечай. У зв'язку з цим цікаве літописне повідомлення під 1566 роком про товмача (перекладача) Нечая *Тамарова* (ИГР, т. IX, 60, прим. 268). Не зовсім прозоре для дослідників ім'я *Нечай*, що його сучасні українці знають тільки як прізвище, цілком поясниме на індійському ґрунті, коли зважити, що *Не* в імені *Нечай* – заперечна частка, часта в слов'янських іменах і назвах. Їй відповідає санскритська заперечна частка *А*, не менш ужиткова в індійських іменах і назвах. Тоді українське *Нечай* тотожне індійському військовому імені *Аджай*. Де *джай* у санскриті – «переможний», воно наявне в назві *Джайпур* – «Переможне місто», що її має столиця нинішнього штату Раджастхан. Індійське (отже, й половецьке) *Аджай* на слов'янському ґрунті прибрало спершу форми *Неджай*, а тоді й *Нечай*. Тож українське *Нечай* та індійське *Аджай* означають «Непереможний». Таке значення якнайкраще відповідає героїчній постаті брацлавського полковника, соратника й сподвижника Богдана Хмельницького. Сюди ж стає і прізвище ще одного донедавна відомого грузинського футболіста – *Аджоєв*.

Таким чином, якщо індійські раджпути споріднені з половцями, якщо в раджпутів є рід *Томари*, а в українців – шляхта половецького походження *Томари*, якщо прабабуся і бабуся цариці Тамар – половецькі, то можна зробити обережне припущення: ім'я грузинської цариці відбиває назву половецького роду, з якого Давид Будівничий взяв у дружини Гурандухт, прабабусю Тамар. А коли так, то з половецького роду Томарів походить і невістка новгород-сіверського князя Ігоря – *Кончаківна*, названа в «Слові» за виняткову вроду *красною дівою*. Половецькі дівчата взагалі славилися красою, їхню вроду натхненно оспівав і персько-азербайджанський поет Нізамі Гянджеві, сам одружений із половецькою. А в Індії загальновідома врода раджпуток, надто з давніх князівських родів.

Водночас ім'я *Томара* стосується і дружини Шіви – витязя в тигровій шкурі. Цариці ж Тамар властиві всі найхарактерніші риси цієї богині-воїтельки – наполегливість, рішучість, безстрашність, вояволичність і військове вміння. Що вона не раз доводила, відстоюючи незалежність рідної землі. Як і масагетська цариця Томирис, про яку пише Геродот у V ст. до н.е.

Жіночий варіант чоловічого військовогі імені *Томара* (наголос на передостанньому *а*) – теж *Томара*, але з наголосом на кінцевому *а*, й означає «Озброєна списками», «Списниця».

В іпостасі богині-воїтельки дружина Шіви зображається з різноманітною зброєю в десятих руках, що символізує захист 10 сторін світу (8 сторін світу, верх і низ). В одній із рук – тризубець, а ще в одній – спис, подарований, як мовлять міфи, богом Агні – Вогнем. Зображається богиня і дворукою, лише зі списом, причому такі зображення властиві якраз Північному Причорномор'ю, наприклад, херсонеським монетам III-II ст. до н.е. Вона насамперед богиня-берегиня, помічниця, покровителька й спасителька воїнів, захисниця обложених ворогом міст, «мати міст руських» і Києва. Вона ж – херсонеська *Діва* (санскр. *Деві* – «Богиня»), київська *Мокоша* (санскр. *Махеші* – «Велика богиня»), гіперборейська *Оліда* у Геродота, *Діва-Обида* й *Богородиця-Пирогова* в «Слові» (УЗ, 208-213), пізніша козацька *Покрова*. Вона була Матір'ю-Царицею Херсонеса Таврійського (літопис-

ний Корсунь, нинішній Севастополь), жителі якого ще в III ст. до н.е. клялися оберегати від еллінів і варварів *шастри* – священні книги й звідки вже в X столітті прийшло до Києва християнство.

Ім'я *Гурандухт* теж може стосуватися дружини Шіви, яка в іпостасі Парваті – взірця ідеальної, відданої, люблячої дружини – іконографічно зображається в образі прекрасної світлошкірої жінки і має ім'я *Гаурі* – «Світла». На честь її у раджутив є весняне свято *Гангаурі*, одне з найбільших жіночих свят, що припадає на другий-четвертий день світлої половини місяця чайтра (10 березня–10 квітня). Батьком Парваті, ім'я якої означає «Гірська», «Горянка», був цар гір Хімалай – це ім'я бачимо в нині звичному *Гімалаї*. Тому інше ім'я Парваті *Гріджа* – «Народжена горами», «Дочка гір». Де *гірі* – «гора», а санскр. *джа* – «син», «дочка», досл. «народжен-ий/-а», тотожне *дзе* в грузинських прізвищах. А *духт* в імені *Гурандухт* відповідає санскр. *duhitar* – «дочка» (слов. *дщерь*). Синонімом до *духитар* – «дочка» є санскр. *путрі* (пор. село *Путрівка* на Київщині й українські прізвища *Путря*, *Путра*, *Путро*, *Путрак*, *Путрик*, *Путрим*, *Путренко*, *Путриченко* тощо).

Тож ім'я *Гурандухт* може означати «Дочка Гаурі» або «Дочка гір». Що так чи інакше стосується дружини Шіви й водночас напрочуд точно відповідає статусові цариці гірської Грузії.

Та найголовніший висновок з усього сказаного той, що виявляються промовисті й недосліджені досі аспекти міжетнічних зв'язків, які проливають нове світло на історію не тільки України, а й Візантії, Індії, Болгарії, Вірменії, Грузії, Іспанії. Звісно, нелегко сприйняти нове й незвичне щодо проблеми половців, яка вважалася вирішеною і про яку склався стійкий тюркоцентричний стереотип, накидуваний і активно пропагований навіть не десятиліттями, а століттями. На цьому стереотипі будувалися концепції цілих історичних періодів історії України, зокрема, й часів Київської Русі. І коли хибний, але устояний стереотип потребує докорінного перегляду чи й ломки, то це не

завжди і не для всіх безболісно. Та цей процес необхідний і невідворотний. Саме нові концепції, нові підходи, нове бачення має сповідувати вітчизняна наука й освіта XXI століття

І насамперед – історична наука й освіта.

ЕУ – Енциклопедія українознавства, т.9. – Париж-Нью-Йорк, 1980.

ІЗК – *Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків: у 3-х тт. – К., 1990.

ІСУ – *Багалій Д.І.* Історія Слобідської України. – К., 1993.

ІУР – *Грушевський М.* Історія України-Руси, т. II. – К., 1992.

ІГР – *Карамзин Н.М.* История государства Российского: в 4-х т. – М., 1989.

КО – Історія міст і сіл УРСР: Київська область. – К., 1971.

МГ – *Лукомский В.К., Модзалевский В.Л.* Малороссийский гербовник. – К., 1993.

ОКН – Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. – К., 1989.

РВЗ – Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – К., 1995.

РЗВ – Реєстр Запорожского войска 1756 года. – Краснодар, 1997.

РСИ – *Успенская Е.Н.* Раджупуты. Рыцари средневековой Индии. – М., 2000.

РФ – *Баскаков Н.А.* Русские фамилии тюркского происхождения. – М., 1979.

СРС – Санскритско-русский словарь. – М., 1978.

УЗ – *Наливайко С.І.* Індодарійські таємниці «Слова»: *Діва-Обида* й *Богородиця-Пирогоща* // Українознавство. – 2002. – №4.

УКЗ – *Кривошея В.В.* Українська козацька старшина. – К., 1997.

ХРС – Хинди-русский словарь: в 2-х т. – М., 1972.

HN – *Gandhi, Maneka.* Hindu Names. – New Delhi, 1993.